

Історія офтальмології

УДК 617.7(477.74-25)(092)

Володимир Петрович Філатов – видатний офтальмолог, академік АН УРСР, АМН СРСР, засновник української офтальмологічної школи. Життєвий шлях

Боброва Н. Ф.¹, д-р мед. наук, професор; Андросов О. Г.², архіваріус;
Мальцев Е. В.¹, д-р мед. наук, професор; Вдовіченко К. С.¹

¹ ДУ «Інститут очних хвороб та тканинної терапії ім. В.П. Філатова НАМН України» Одеса (Україна)

² Державний архів Одеської області Одеса (Україна)

В. П. Філатов (рис. 1) народився 15 (28) лютого 1875 року у родині лікаря. Кажуть, що людина, народжена в кінці зими або весною, проживе більше тих, хто народжується влітку або восени, тому що в неї буде на одне літо більше. Так, мабуть, було й з Володимиром Філатовим. Батько Володимира, Петро Федорович, працював земським лікарем та оперував всі хвороби свого повіту, в тому числі і очні. Асистуючи батькові, юний Володимир був вражений красою очного яблука, і «прикипів» до офтальмології на все життя.

Майбутній академік приїхав до Одеси в 1903 році та всім серцем і душею прив'язався до цього південного портового, майже європейського юного міста. Разом зі своїм вчителем професором С. С. Головіним він приймав участь у відкритті та організації першої офтальмологічної кафедри, тоді ще в Новоросійському університеті. Свою діяльність Володимир Філатов почав асистентом (рис. 2), але дякуючи своєму неординарному таланту швидко доріс до професорського звання та очолив новостворену кафедру.

Докторську дисертацію на тему «Учение о клеточных ядах в офтальмологии» (рис. 3) [1], в якій він провів експериментальні дослідження по вивченню впливу кров'яних сироваток на око, В. П. Філатов захистив успішно в 1908 році. У 1911 році Володимира Петровича було затверджено завідувачем кафедри та клініки очних хвороб Одеського медичного інституту, якими він керував до кінця свого життя.

Проблемою пересадки рогівки для лікування хворих з більмами юний офтальмолог захопився відразу, але ця проблема у той час вважалася зовсім безперспективною, тому смілива ідея не знайшла підтримки в науковій спільноті. Багато років та багато зусиль були втрачені вченим для вирішення такої складної проблеми. Окремим питанням був донорський матеріал для пересадки рогівки. Треба було довести та впевнити медиків того часу, що трупна рогівка, консервована на холоді за методом В. П. Філатова, може вирішити це питання.

В 1924 році Філатов розробив метод повної, а в 1927–1938 роках часткової наскрізної кератопластики,

Рис. 1. Академік В. П. Філатов.

для чого були розроблені спеціальні трепани з конічним лезом – Філатова-Марцинковського (ФМ III та ФМ IV) (рис. 4) [2], які дозволяли уникнути пошкодження кришталика під час трепанації більма рогівки. Це значно спростило техніку виконання наскрізної кератопластики та зробило її безпечною та менш травматичною [3].

Паралельно Володимир Петрович працював над іншими проблемами. У 1913 році він запропонував новий метод вимірювання очного тиску – еластото-

Рис. 2. Молодий В. П. Філатов.

нометрію; в 1914 році розробив оригінальний спосіб шкіряної пластики – кругле стебло (рис. 5); в 1933 році почалася робота по біогенним стимуляторам та розробка методу тканинної терапії (рис. 6).

Сліпих хворих з більшими рогівки, яких потрібно було оперувати по новій розробленій методиці, щоб вони могли отримати зір, ставало дедалі більше, та ліжок в очній клініці медичного інституту вже не вистачало. З'являлося також й багато нових наукових проблем, для розв'язання яких треба було більше наукових співробітників та лабораторій.

Після численного обґрунтованого листування, як кажуть, у всі кінці, про необхідність розширення науково-практичної діяльності професора Філатова, у 1936 році було засновано Український експериментальний інститут очних хвороб (Одеський науково-дослідний інститут очних хвороб та тканинної терапії МОЗ

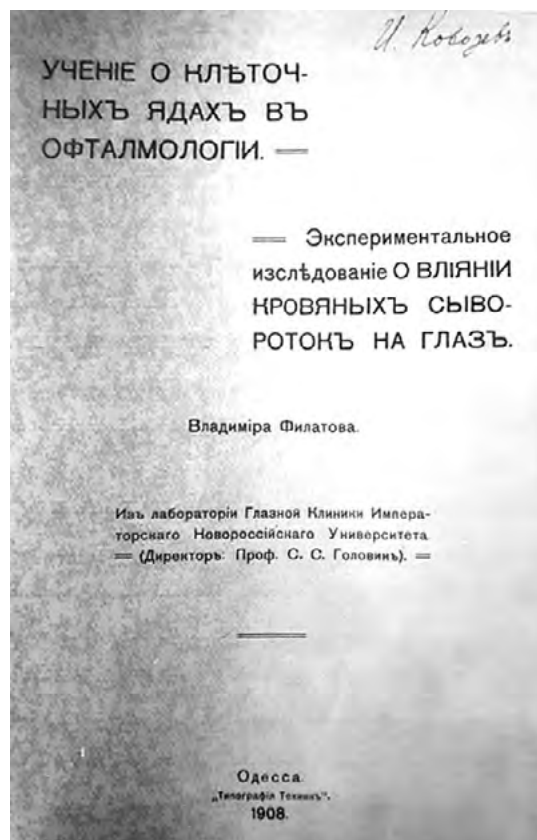

Рис. 3. Докторська дисертація В. П. Філатова (1908 р.).

УРСР). В. П. Філатов був ініціатором, засновником і керівником цього інституту до останнього подиху.

Не треба вважати, що Володимир Петровичу було легко доводити ефективність своїх розробок. Було ще багато скептиків, які не довіряли молодому вченому. Щоб переконати своїх опонентів, Філатов зібрав чималу групу оперованих хворих з прозорим приживленням трансплантатів після пересадки рогівки, та поїхав з ними по центральних університетах, щоб переконати супротивників нової методики в її ефективності, як кажуть наживо (рис. 7).

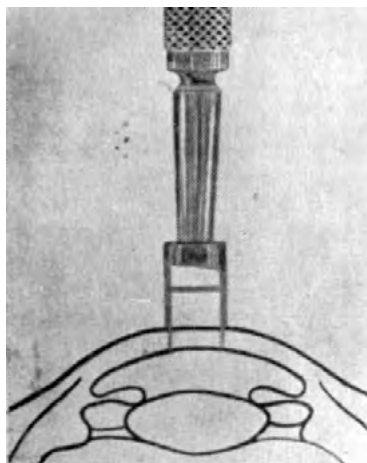

Рис. 4. Схема трепана ФМ III.

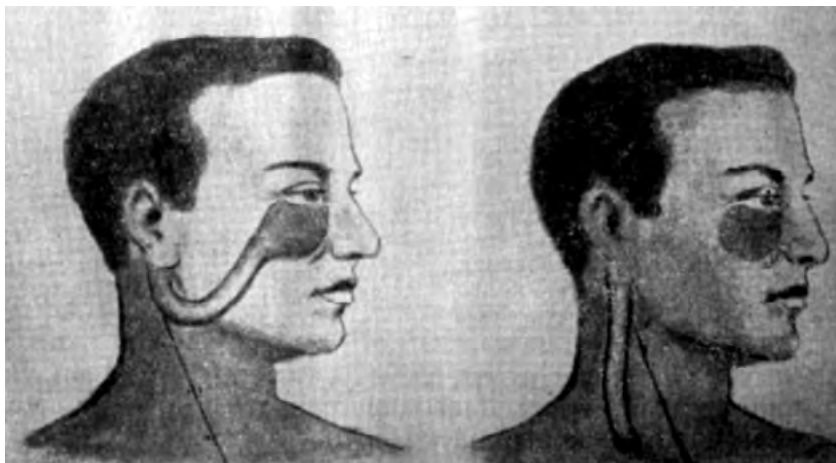

Рис. 5. Схема круглого стебла.

Рис. 6. Фото тканинних препаратів.

У період Другої світової війни В. П. Філатов працював консультантом та науковим керівником евакогоспіталів у П'ятигорську, потім у Ташкенті, в яких широко використовував розроблені методики як тканинної терапії, так і відновлення пошкодженого обличчя (носа, повік тощо) за допомогою круглого стебла (рис. 5). В ці тяжкі для країни та людей часи В. П. Філатов підтримував своїх учнів, які воювали на фронті, шляхом листування. В своїх коротеньких листівках, які він писав власноруч на польову пошту та які знаходили адресатів, були поради відносно хірургічної діяльності, впевненість у швидкій перемозі та навіть звіти по науковій діяльності інституту в евакуації.

У вересні 1944 року разом з колективом інституту Володимир Петрович повернувся до Одеси. Він очолює роботи з відбудови зруйнованого окупантами інституту, продовження своїх наукових розробок та створення нових винаходів (рис. 8). Так, в 1946 році він відкрив в інституті новий відділ – дитячої офтальмології, бо вважав, що маленьким хворим теж можна робити наскрізну кератопластику при більмах рогівки (рис. 9), яких тоді було багато. Робити таку складну операцію дітям було заборонено по всіх канонах офтальмології того часу. Але знову вже учні академіка В. П. Філатова під його керівництвом спростували цю догму та отримали значні успіхи по ліквідації дитячої сліпоты [4]. З тих пір відділ дитячої офтальмології інституту, слідує заповітам свого вчителя-засновника, продовжує успішно реалізувати нові технології: реконструктивну хірургію травм ока, одномоментну імплантацію штучних кришталіків при вроджених катарактах, інтравітреальне введення цитостатика при злоякісних пухлинах, – ті, що спростовують існуючі забобони шляхом розробки нових технологій.

Наукові досягнення В. П. Філатова складають понад 460 публікацій та монографій, які присвячені проблемам офтальмології та вивченню біогенних стимуляторів, серед яких «Оптична пересадка рогівки та тканинна терапія», «Мої шляхи в науці», «Операції на рогівковій оболонці та склері», «Вибрані твори» та інші [5].

Володимир Петрович був віруючим. Він намагався зберегти релігійні пам'ятники Одеси, мав листування з видатними релігійними діячами свого часу: свя-

*Хроніка виступлень В.П. Філатова...
2 августа 1949 год...
1000-я операція по пересадке роговицы...*

*«Проблема пересадки роговицы –
проблема мирового Знания...»*

*«...но были скептики,
которые не верили в успех...»*

*«...но тогда я продемонстрировал нескольким
большим на сцене...»*

Рис. 7. Фотографії з відеовиступу В. П. Філатова з нагоди 1000-ної операції наскрізної кератопластики.

Рис. 8. В. П. Філатов за робочим столом.

тителем Лукою, архієпископом Никоном та іншими. В 1936 році після руйнування Спасо-Преображенського собору Філатов за свої власні кошти встановив на місці вівтаря прекрасний мармуровий фонтан, який сам же і спроектував, причому чаша фонтану, який і донині функціонує, нагадує його улюблену квітку – іпомею [6, 7]. Дякуючи В. П. Філатову була збережена від руйнування церква Дімітрія Ростовського на II Християнському цвинтарі, та впродовж його життя працювала церква Адріана та Наталії на Французькому бульварі. Він регулярно ходив до неї молитися, згодом вона набула назви Філатовської церкви.

Академік Філатов був творчою людиною. Він любив малювати – здебільшого природу, квіти, дерева (рис. 10). Його картини високо цінували відомі одеські художники і не тільки, серед яких були К. Костанді, Н. Нілус, А. Куїнджі та інші. В 1911 році Філатов навіть був обраний товаришем голови спілки одеських художників. Обдарованість Володимира Філатова проявлялась і на літературній ниві. В оповіданнях він описував спогади свого дитинства, різні події життя, писав також філософські твори [8].

Не був позбавлений відомий офтальмолог і поетичного дару. Відомі вірші «Дети мрака, дети ночи...» він написав як наказ для молодих офтальмологів: «...кто-то юный к вам придет, мрак тяжелый разорвет». Вірш «Прощай, земля...» він прозорливо написав наприкінці життя. Велика поема, присвячена Україні, в якій Філатов дякував за «миги вдохновения» и «творчества порыв Святой», написана та прочитана на святкуванні 80-річчя академіка в Одеському театрі опери та балету.

У 1935 В. П. Філатову за видатні заслуги присвоєно звання заслуженого діяча науки і нагороджено орденом, а за видатну роботу «Оптическая пересадка роговой оболочки и тканевая терапия» у 1941 р. присуджено найвищу державну премію. Володимир Петрович ще не раз за свої досягнення (1944, 1945, 1948 роки) нагороджувався різними державними орденами, а у 1951 р. - медаллю ім. І.І.Мечникова.

Рис. 9. В. П. Філатов біля ліжка дитини після операції наскрізної кератопластики.

Помер В. П. Філатов 30 жовтня 1956 року в Одесі, на 82-му році життя, та похований на II Християнському цвинтарі, навпроти церкви, яку він зберіг від руйнування. Його ім'я присвоєно Одеському науково-дослідному інституту очних хвороб та тканинної терапії.

Пам'ять Володимира Петровича Філатова свято вшановують всі офтальмологи України і не тільки, щорічно проводячи науково-практичні конференції, присвячені його імені – Філатовські читання.

Організатору музейно-виставкового центру імені В. П. Філатова Наталії Коваленко вдалося зберегти письмову спадщину академіка та вперше в Одесі надрукувати його твори – «Рассказы длиною в жизнь» [9], в яких він ділився спогадами свого дитинства та юності, з гумором описував події свого життя, хірургічні події, ділові подорожі, навколишній світ тощо. Також вийшов збірник віршів «И Жизнь... и Думы... и Любось» [10], який був довгоочікуваною колекцією поезії представника цілої епохи, який проживав на з'єднанні століть та привніс у XX століття найкращі якості інтелігенції XIX століття.

У маленькому збірнику «Не говори с тоской их нет, а с благодарностью были...» [11] Н. Коваленко ви-

Рис. 10. В. П. Філатов за мольбертом.

світлила велику родину Філатових, до якої входили не тільки такі відомі медики, як професор Ніл Федорович Філатов – всесвітньо відомий педіатр, а також Дмитро Петрович Філатов – ембріолог, Борис Михайлович Житков – біолог, адмірал-корабел – Олексій Миколайович Крилов та інші. Також в цьому збірнику представлені спогади про Володимира Петровича Філатова, якими ділилися різні його родичі та співробітники, знайомі та інші.

В книзі «Страницы нашей истории» [12] Н. Коваленко детально, історично, достовірно та з великою любов'ю розповідає про життя академіка та оточуючих його людей, які багато років жили навколо нього, стали його друзями, і його учнів – майбутнє продовження його мрій.

Вдалося також відреставрувати численні картини та етюди академіка В. П. Філатова і організувати виставку його робіт, а до 140-річчя з дня народження опублікувати кольоровий подарунковий альбом його картин, в якому представлені його кращі творіння [13].

В рік 150-річчя академіка в інституті, який носить його ім'я, була організована науково-практична конференція офтальмологів «Лютневі зустрічі-2025». Поряд з науковими та практичними доповідями були проведені лекції, в яких висвітлювався творчий шлях В. П. Філатова, – професора Г. І. Дрожиної «Академік В. П. Філатов: внесок в світову офтальмологію» та професора Н. Ф. Бобрової «Мальовнича спадщина». У травні цього року планується організація більш масштабної конференції – «Філатовські читання» із залученням світових зірок офтальмології, проведенням сателітів, майстер-класів, показом відеофільмів.

В музейно-виставковому комплексі ім. В. П. Філатова 27 лютого 2025 року за участі теперішньої завідувачки Ю. М. Вилкун відкрита виставка живопису «Краса для здоров'я» (рис. 11), присвячена 150-річчю з дня народження академіка, в якій представлені сучасні роботи художників Співки мариністів Одеси та Національної спілки художників різних міст України. Багато творів присвячено одній з найулюбленіших квіток Володимира Петровича – кущам рожевої півонії. Ними він милувався на своїй дачі та вважав, що це одні з найкращих та цілющих квітів, настоянка з яких діє як заспокійливий засіб, яку він сам виробляв і дарував своїм знайомим.

Художня громадськість Одеси (Г. Кравченко та інші) разом зі співробітниками інституту (Ю. М. Вилкун), базуючись на унікальних прижиттєвих кольорових фотографіях Євгена Шаєра, розробили туристичну мапу відвідування пам'ятних місць життя та творчості академіка В. П. Філатова (робочий кабінет, будинок, де він мешкав, музейні комплекси), що дає змогу відчутти глибину творчих пошуків, освіченість, інтелігентність, сам дух цієї геніальної людини.

Силами співробітників інституту (завгосп частини А. М. Мартинюк), Державного архіву Одеської області (А. Г. Андросов) відреставровано місце упокою академіка В. П. Філатова та його сім'ї.

Не зайвим було б сказати про квітучий сад, який оточує Інститут ім. В. П. Філатова та розквітає здебільшого весною, як раз перед «Філатовськими читаннями» (рис. 12), у травні. Пильнується про квітуче оточення теперішній директор інституту, член-кореспондент Академії медичних наук України, доктор медичних наук професор Н. В. Пасечнікова, яка поряд з вирішуванням складних науково-практичних проблем сьогодення, знаходить час і для квітів.

За висловлюванням академіка В. П. Філатова, «...людина народжена для того, щоб привнести до Світу щось корисне, а не взяти з нього щось». Загалом, академік В. П. Філатов «привніс до Світу» всю українську офтальмологію.

Його послідовники свято шанують та виконують філатовські заповіді:

- «Песимізм біля ліжка хворого безплідний, та не йому належить майбутнє»
- «Кожна людина повинна бачити сонце».

Рис. 11. Афіша вистави живопису «Краса для здоров'я».

Рис. 12. Інститут ім. В. П. Філатова з квітучим садом.

Література

1. **Філатов ВП.** [«Вчення про клітинні яди в офтальмології»]. Дис. д-ра мед. наук. «Типографія Техник». Одеса. 1908; 419 с.
2. **Філатов ВП.** [«Мої шляхи в науці»]. Одеське обласне видавництво. 1955; 164 с.
3. **Філатов ВП.** [«Оптична пересадка рогівки і тканинна терапія»]. Київ: Державне медичне видавництво УРСР. 1948; 381 с.
4. **Бархаш СА.** [«Пересадка рогівки у дітей»]. Дис. ... д-ра мед. наук. Одеса. 1957; 481 с.
5. **Філатов ВП.** [Вибрані праці в 4-х томах]. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР. 1961; 1600 с.
6. **Боброва НФ, Беник ДЮ, Алекса ДВ.** [«Внесок академіка В. П. Філатова у відновлення Спасо-Преображенського собору в Одесі»]. Офтальмол. журн. 2017; 6: 79-82.
7. **Боброва НФ.** [«Фонтан Філатова»]. Вечірня Одеса. 2018; 9-10.
8. **Філатов ВП.** [«Остання промова»]. Упорядник Сілаков І.Я. Донецьк, 2008; 456 с.
9. **Філатов ВП.** [«Розповідь довжиною у життя»]. Літературно-мистецьке видання. Упорядник Коваленко Н. Б. Одеса: «Квітень». 2011; 348 с.
10. **Філатов ВП.** [«Й життя... і Думи... і Любов»]. Вибрані твори. Упорядник Коваленко Н. Б. Одеса: «Рекламсервіс». 2013; 219 с.
11. **Коваленко НБ.** [«Не говори с тоской их нет, а с благодарностью были...»]. Одеса: «Квітень». 2013; 151 с.
12. **Коваленко НБ.** [«Сторінки нашої історії»]. Одеса: «Квітень». 2018; 385 с.
13. **Філатов ВП.** [Альбом мальовничих робіт]. Упорядник Коваленко Н. Б. Одеса: «Квітень». 2014; 99 с.

Надійшла 08.01.2025